

Микола КРЕТ

Оперативне командування «Південь»

(Одеса, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-8654-599X>

Електронна пошта: danterantanta802@gmail.com

ФОНДИ ЦДАВО УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖОГО АРМІЇ УНР ВСЕВОЛОДА ЗМІЄНКА

У статті аналізуються фонди Центрального державного архіву вищих органів влади України, що вміщують різноманітні матеріали про військову та громадсько-політичну діяльність видатного діяча Української Народної Республіки, уродженця Одеси, генерал-хорунжого Всеволода Юхимовича Змієнка. Автор спробував поєднати вже існуючу історіографічну базу та нові архівні матеріали для докладнішого висвітлення аспектів та напрямів діяльності Всеволода Змієнка, уточнення його біографії та введення до наукового обігу нового кола джерел. Особливу увагу приділено внеску Всеволода Змієнка у розвиток української армії у період між світовими війнами, а також громадській та політичній діяльності під час складних історичних випробувань.

Ключові слова: УНР, генерал-хорунжий, Всеволод Змієнко, Українські Січові стрільці, інтерновани, еміграція, ЦДАВО України, архівні фонди, листи.

Постановка проблеми: Протягом останніх десятиліть в Україні з'явилося чимало фундаментальних досліджень, присвячених Українській революції (1917–1921) та історичним постатям, пов'язаним із цим періодом. Водночас залишається ще чимало «білих плям», що потребують уваги дослідників. Особливо це стосується історії Українського війська. Подібний стан речей не в останню чергу пов'язаний із тим, що частина джерел із зазначеної теми ще залишається поза науковим обігом, у тому числі внаслідок того, що вони знаходяться в архівах інших країн. Відповідно, дослідники мають відкрити невідомі або маловідомі сторінки історії, що дасть можливість довести безперервність процесів в історії України. Особливу роль в цьому контексті відіграє вивчення історичних постатей, що дає змогу крізь призму їх особистого досвіду дослідити різні сторони вітчизняної історії та виявити певні історичні закономірності.

Видатний український військовий діяч Всеволод Змієнко (1886–1938) якраз і є однією з тих постатей, які тривалий час перебували у «тіні» більш відомих персоналій Української революції. Його життя та діяльність співпали із часами тектонічних зрушень в історії української нації, періодом боротьби за українську державність, в

якому були і підйом національного духу, і гірко-та поразки у нерівній боротьбі. Саме тому дослідження його біографії представляє не лише загальнонауковий, а й певною мірою прикладний інтерес. Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 р., є не лише збройним та політичним протистоянням, а й про протистоянням світоглядів. За умов, коли країна-агресор заперечує саме існування українців як окремої нації, їх право на власну історію, вкрай необхідно на історичних прикладах довести існування сталої української воєнної традиції, продовжувачами якої є Збройні Сили України.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження вітчизняних учених, присвячені постаті генерал-хорунжого В. Змієнка, носять доволі обмежений характер. На думку автора, причиною відсутності уваги до цієї історичної постаті є як об'єктивні, зокрема недостатня джерельна база, так і суб'єктивні причини. Серед останніх – надмірна увага до персоналій «першого ешелону» часів Української революції 1917–1921 рр.

Серед історичних досліджень, присвячених безпосередньо Всеволоду Змієнку, привертають увагу праці таких українських дослідників, як Я. Ю. Тинченко, (Тинченко, Я. Ю. 2007, с. 177–178) та Т. С. Вінцовський (Вінцовський, Т. С.,

Музичко, О. Є., Хмарський, В. М., Мисечко, А. І. & Гончарук, Т. Г. 2010, с. 161–170). Саме цим авторам належить найглибша на даний час, на нашу думку, розвідка його життя та діяльності.

Однак варто зазначити, що окремим аспектам його біографії присвячено кілька наукових праць. Зокрема, стислі біографічні дані про Всеволода Змієнка містяться в Енциклопедії історії України (Буравченков, А.О. (ред.). 2005, с. 65–366), спогадах О. І. Удовиченка (Удовиченко, О.І. 1954, с. 172), Г. В. Змієнка-Сенишина (Змієнко-Сенишин, Г. В. 2001, с. 23), дотично у статтях Ф. М. Мелешка (Мелешко, Ф.М. 1970а, с. 60–76; Мелешко, Ф. М. 1970б, с. 7–11), П. З. Самутина (Самутин, П. З. 1970, с. 12–16; Самутин, П. З. 1974а, с. 22–37; Самутин, П. З. 1974б, с. 21–28; Самутин, П.З. 1974с, с. 33–41), В. П. Джуваги та С. І. Тафінцева (Джувага, В. П., & Тафінцев, С. І. 2019, с. 27–29). Досить цінними є викладені в праці російського дослідника А. В. Ганіна дані щодо особливостей підготовки, послужні списки та подальші долі випускників Миколаївської академії Генерального штабу. Варто зауважити, що у зв'язку з концентрацією більшості джерел даної тематики в архівах російської федерації, ознайомлення, а тим більше робота з ними на даний момент є неможливою. Відповідно, видана у 2009 році фундаментальна праця А. В. Ганіна (Ганин, А. В. 2009, с. 94, 95, 98, 228, 477, 671, 751, 752) є ексклюзивною для науковців, які досліджують офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки і не тільки.

Стислий функціонал та обов'язки 2-го розвідувального відділу Генерального штабу Військового міністерства УНР в екзилі під керівництвом Всеволода Змієнка та окремі епізоди його громадської діяльності описані у монографії І. В. Срібняка (Срібняк, І. В. 1997а, с. 47) та спогадах і коментарях І. І. Кедрин (Кедрин, І. І. 1976, с. 211, 212, 300, 301, 308). Досить цінними є дані щодо формування в Одесі одних із перших військових формувань 1917 року на території України. Роль та місце Всеволода Змієнка у відповідному процесі можемо прослідкувати, проаналізувавши статтю М.А. Ковальчука (Ковальчук, М. А. 2017, с. 60, 64, 65) та спогади Г. Гришка (Гришко, Г. І. 1930, с. 178–187) Військова ж діяльність певних періодів служби генерала Змієнка описана у спогадах М. Д. Безручка (Безручко, М. Д. 1932, с. 3–81) та польського дослідника О.В. Вішки (Вішка, О. В. 2012, с. 21–331).

З огляду на ту незначну кількість праць, присвячених особистості Всеволода Змієнка, всі

вони не дають цілісного уявлення про його громадську, політичну та військову діяльність. Для більш повного висвітлення життя та діяльності цього видатного військового діяча необхідне залучення в науковий обіг нового кола документів.

Мета статті – на основі аналізу документів із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО) визначити їх потенціал як джерельної бази для дослідження військової та громадсько-політичної діяльності В. Змієнка.

Виклад основного матеріалу. Генерал-хорунжий Армії УНР Всеволод Юхимович Змієнко – видатна постать вітчизняної військової історії, якому судилося відіграти важливу роль у подіях Української революції. Народжений 28 жовтня 1886 р. (від цієї дати й надалі всі дати вказуються за григоріанським календарем) в Одесі, після закінчення одеської міської гімназії нащадок давнього козацького роду В. Змієнко зробив вибір на користь престижної на той час військової служби. За даними, що наводять у своїх роботах такі дослідники, як Я. Ю. Тинченко (Тинченко, Я. Ю. 2007, с. 177–178), та Т. С. Вінцовський (Вінцовський, Т. С., Музичко, О. Є., Хмарський, В. М., Мисечко, А. І. & Гончарук, Т. Г. 2010, с. 161–170), у 1907 р. закінчив Київське військово-училище. Невдовзі після випуску з Миколаївської академії Генерального штабу в 1913 р. Всеволод Змієнко бере участь у Першій світовій війні. Перебуваючи на посаді командира роти на Південно-Західному фронті, брав безпосередню участь у бойових діях, де 8 вересня 1914 р. отримав важке поранення в груди, що вимагало важкого та тривалого лікування¹.

За 12 років своєї служби у Російській імператорській армії Всеволод Змієнко пройшов шлях від юнкера до підполковника, був нагороджений Георгіївською зброєю², орденами Святого Рівноапостольного князя Володимира IV ступеня з мечами та бантом³, Святого Станіслава II та III

¹ Російський Державний Воєнно-історичний архів (РДВІА). Ф. 400. Оп. 12. Спр. 26995 (№418 Приказ Армии. 18 апреля 1915 года). Арк. 14.

² РДВІА. Друковані видання. Спр. 14812 (Приказ Его Императорского Величества, 10 ноября 1915). Арк. 56.

³ РДВІА. Друковані видання. Спр. 14810 (Приказ Его Императорского Величества, 14 июля 1915). Арк. 499.

ступенів із мечами та бантом^{4,5}, Святої Анни з мечами та бантом^{6,7}.

В. Змієнко не залишився осторонь процесу українського національного відродження, що розпочався після повалення у березні 1917 р. російської монархії. Він бере участь в українізації військових частин російської армії, що у майбутньому стануть ядром українських національних збройних сил. З 20 грудня 1917 р. він обіймає посаду начальника штабу нещодавно створеної 1-ї Одеської української дивізії військ Української Центральної Ради. З того часу і до кінця життя шлях В. Змієнка пов'язаний із українською армією.

З 1 березня 1918 р. після звільнення Одеси від більшовиків він – військовий комендант міста, 15 березня – голова військового відділу Головного комітету Херсонщини, Таврії та Катеринославщини. Після перевороту у квітні 1918 р. і приходу до влади гетьмана Павла Скоропадського очолює демобілізаційний комітет Херсонської губернії, згодом стає помічником губернського коменданта Херсонщини.

Після початку Української революції він знову служить в армії Української Народної Республіки. В грудні 1918 р. – начальник штабу 3-го Херсонського корпусу, з лютого 1919 р. – в.о. командувача Південно-Східної групи Дієвої армії УНР, з березня того ж року – командувач східного фронту у складі Південно-Східної групи Дієвої армії УНР. З липня 1919 року – начальник штабу 10-ї пішої дивізії Січових стрільців Дієвої армії УНР. Був інтернований польською владою в м. Луцьк, але після укладання союзу між УНР та Польщею стає начальником штабу 1-ї (з 21 березня 1920 року – 6-ї січової стрілецької) дивізії, що формувалася у фортеці Брест-Литовський із вояків Дієвої армії УНР, інтернованих польською владою на початку грудня 1919 року. Був підвищений до рангу полковника.

⁴ РДВІА. Друковані видання. Спр. 14806 (Приказ Его Императорского Величества, 18 февраля 1915). Арк. 211.

⁵ РДВІА. Друковані видання. Спр. 14830 (Приказ Его Императорского Величества, 19 апреля 1916). Арк. 505 зв.

⁶ РДВІА. Друковані видання. Спр. 14812 (Приказ Его Императорского Величества, 23 декабря 1915). Арк. 508.

⁷ РДВІА. Друковані видання. Спр. 14806 (Приказ Его Императорского Величества, 18 февраля 1915). Арк. 210 зв.

Брав участь в обороні польського міста Замостя під час більшовицького наступу на Польщу (28 серпня – 2 вересня 1920 року), що призвела до поразки 1-ї кінної армії Будьонного.

З 1921 року – генерал-хорунжий.

З березня 1927 року займає посаду начальника 2-го розвідувального відділу Генерального штабу Військового міністерства УНР в екзилі. Помер у 1938 р. у Польщі.

Кожен із етапів життя та діяльності В. Змієнка знайшов відображення у документах різного характеру. Частина з них знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади України. З усього масиву зібраних документів можна виділити фонди, що репрезентують різні аспекти громадської та військово-політичної діяльності Всеволода Змієнка, а саме: фонд 647 (Змієнко Всеволод Юхимович (28.10.1886 – 30.10.1938) генерал-хорунжий армії УНР, начальник штабу 6-ї січової стрілецької дивізії армії УНР, один із засновників Українського військово-історичного товариства у м. Варшаві), фонд 2274 (Штаб 3-го кадрового корпусу військ УНР ст. Бірзула, ст. Слобідка Одеської губернії), фонд 2373 (Штаб 6-ї стрілецької дивізії військ УНР (Польща) табори Олександрів і Ланцут), фонд 2412 (Польовий рухомий госпіталь 6-ої стрілецької дивізії військ Української Народної Республіки).

З них найбільшим за обсягом матеріалів є фонд 647. Станом на початок 2024 року він залишався неоцифрованим та перебував у відкритому доступі для відвідувачів читального залу. Хронологічні рамки документів фонду сягають 1919–1923 років. Фонд налічує 8 справ, 389 аркушів, що за своїм змістом варто класифікувати на такі категорії, як:

документи, пов'язані з проходженням військової служби (посвідчення, перепустки, відомості про проходження служби, квитанції, рапорт, листи до військових установ тощо);

епістолярна спадщина (листування з таборними адміністраціями в Щипйорно, Александрів-Куявському, листи до В. Змієнка від П. Серги, Н. Будко, М. Зозулі та ін.);

документи особистого характеру та такі, що характеризують приватне життя (записна книжка та чорнові записи, квитки на вистави, запрошення на відкриття заходів, вечорів, вітання зі святами та підвищеннями та ін.).

Найменшою за обсягами є група документів, пов'язаних із проходженням В. Змієнком військової служби. Зокрема, привертає увагу посвідчення, видане офіцеру командувачем Пів-

денно-Східною групою республіканських військ Т. Янівим 24 березня 1919 року⁸. Даний документ у науковій спільноті публікується вперше та дає змогу внести уточнення у вже загальноприйняту істориками інформацію щодо посад, які обіймав військовий у лютому–березні 1919 року.

Справа в тому, що у публікаціях Я. Тинченка (Тинченко, Я. Ю. 2007, с. 178) у хронологічному порядку вказується, що 10.02.1919 р. Всеволод Змієнко займав посаду в.о. командувача Південно-Східної групи Дієвої армії УНР. З березня 1919 р. – командувач Східного фронту у складі Південно-Східної групи Дієвої армії УНР. Ідентичні дані наводить Т. С. Вінцовський (Вінцовський, Т. С., Музичко, О. Є., Хмарський, В. М., Мисечко, А. І. & Гончарук, Т. Г. 2010, с. 169). Водночас у посвідченні посада Всеволода Змієнка вказується як помічник командувача Південно-Східної групи республіканських військ⁹.

Подібна ситуація склалася й з хронологією отримання військового звання. Дата присвоєння 21 квітня 1920 р. звання полковника, за даними, що наводить у своїй монографії Я. Тинченко (Тинченко, Я. Ю. 2007, с. 178) (спираючись на відомість проходження служби В. Змієнка¹⁰), досить дискусійна. Так, починаючи з телефонограми від 24.06.1919 р.¹¹, посвідчення №45 від 27.09.1919 р.¹², посвідки №2578 польового шпиталю від 9.10.1919 р.¹³, реквізійного квитка №108 від 13.10.1919 р.¹⁴, військового звання вказується як полковник. У посвідченні інтернованого від 27.03.1920 року¹⁵, В. Змієнко особисто в підписі вказує своє звання полковник.

Фонд налічує низку перепусток періоду перебування В. Змієнка в польських таборах для інтернованих¹⁶. Аналіз перепусток, їх наявність, періодичність та формулювання вказує на особливості пропускового режиму табору та контролю за ним з боку Польщі, що у сукупності дає змогу розкрити наше уявлення про рівень прав та свобод інтернованих на різних етапах перебування в таборі.

Безперечний інтерес представляють документи, що висвітлюють фінансово-економічне становище інтернованих українських військових у 1921–1923 роках. Економічна криза 1922 р. у Польщі паралізувала майже всі напрями діяльності таборів для інтернованих українських військових. Одними з робіт, що найбільш точно змальовують стан справ табору інтернованих в Щипйорно, є статті І. В. Срібняка (Срібняк, І. В. 1997, с. 4–125; Срібняк, І. В. 2017в, с. 25–31).

Низка документів справи №1 зазначеного фонду підтверджують викладені І. В. Срібняком дані щодо скрутного фінансово-економічного та матеріального становища інтернованих у таборі Щипйорно та особисто В. Змієнка. Про загальний фінансовий стан табору свідчать повідомлення начальника пенсійної управи від 30.06.1922 р. №221¹⁷, а також звіт начальника постачання та начальника грошового відділу 6-ї дивізії про одержання від В. Змієнка коштів, наданих йому польською владою для придбання власного і фактично дивізійного коня від 20.11.1922 р.¹⁸. Підтвердження особистих фінансових проблем у житті досліджуваної постаті міститься у розгорнутому, власноруч написаному рапорті на ім'я командира групи інтернованих військ УНР від 07.12.1922 р.¹⁹ та чорновому варіанті заяви зі змістом схожого характеру, що адресувався Калішській філії «Комітету Допомоги збіглим з України» від 20 грудня 1922 року²⁰.

Цікавим документом, що проливає світло на громадську діяльність В. Змієнка, є таємний лист до нього начальника Генерального штабу генерал-хорунжого В. Куща²¹, що, виходячи з формулювань, носить наказовий характер та має на меті повідомити йому про усунення його від обов'язків цензора таборового періодичного видання «Український сурмач».

Значну групу документів фонду 647 складають листи. Епістолярна спадщина В. Змієнка доволі різнопланова. В ній присутні листи як особистого характеру, так і такі, що містять обговорення громадсько-політичних справ. Таких листів у фонді налічується 58 одиниць, що хронологічно охоплюють період із січня 1921 по вересень 1925 року.

⁸ ЦДАВО України. Ф. 647. Оп.1. Спр. 1. Арк. 1.

⁹ Там само.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 37. Арк. 49 зв.

¹¹ ЦДАВО України. Ф. 647. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.

¹² Там само. Арк. 4.

¹³ Там само. Арк. 5..

¹⁴ Там само. Арк. 7.

¹⁵ Там само. Арк. 12.

¹⁶ Там само. Арк. 13, 15, 25.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.1. Арк. 21.

¹⁸ Там само. Арк. 22.

¹⁹ Там само. Арк. 23-23зв.

²⁰ Там само. Арк. 24-24зв.

²¹ Там само. Арк. 28-28зв

Справа № 1 налічує два листи під авторством В. Змієнка. Серед найбільш цінних є його лист до невідомого адресата на ім'я Андрій²², та ідентичні йому чорнові варіанти, представлені в справі № 2²³, що проливають світло на особисте становище та морально-психологічний стан генерала. Можемо припустити, що йдеться про генерал-хорунжого Андрія Гулого-Гуленка. На відповідну думку наводить твердження у листі, де Змієнко називає Андрія своїм шефом²⁴. Безумовно, що припущення є дискусійним, оскільки базується на інформації, що міститься у статті Т.С. Вінцковського (Вінцковський, Т. С., Музичко, О. Є., Хмарський, В. М., Мисечко, А. І. & Гончарук, Т. Г. 2010, с. 164), де ім'я Андрій має лише один із відомих історії керівників (начальників) Змієнка, Андрій Стрілецький.

У листі В. Змієнко сповіщає свого знайомого про намір розпоряджатися своєю долею самостійно та небажання залишатися у таборі, вважаючи свій обов'язок виконаним. Автор листа також вводить нові, не згадані до цього автобіографічні відомості, що суперечать його загальноприйнятій біографії. Такими є сповіщення про рік смерті його матері та дружини. У листі В. Змієнко зазначає, що обидві померли у 1922 р. від тифу²⁵, а у чорновому варіанті листа²⁶ справи № 2 цього ж фонду вказується й місяць смерті – січень 1922 року. Оприлюднені розсекречені документи Служби зовнішньої розвідки України (Як НКВС хотів завербувати начальника розвідки УНР... 2021) підтверджують причини смерті та рік, вказані В. Змієнком у листі. Водночас, дослідник Ю. В. Капарулін у монографії, присвяченій біографії О. Рябініна-Скляревського, (Капарулін, Ю. В. 2014, с. 44) причину смерті не вказує, а роком смерті Піами Змієнко називає 1921 рік. Історик Т. Вінцковський причиною ж смерті дружини Змієнка називає серцевий напад, а рік не вказує.

Більшу частину листа В. Змієнко присвячує місцю перебування сина Олега та можливим шляхам та способам його переміщення. Як за-

²² ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.1. Арк. 29-30зв.

²³ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.2. Арк. 53-55зв.

²⁴ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.1. Арк. 29зв.

²⁵ Там само. Арк. 29.

²⁶ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.2. Арк. 55–55зв.

значено у документі, наймолодший син перебуває в Одеському польовому притулку «*buluj dom Marij*», що вказує на відсутність у Всеволода Змієнка інформації у той час. Водночас, за даними, що наводить в своїй праці Т. Вінцковський (Вінцковський, Т. С., Музичко, О. Є., Хмарський, В. М., Мисечко, А. І. & Гончарук, Т. Г. 2010, с. 162), та за опублікованими матеріалами СЗРУ (Як НКВС хотів завербувати начальника розвідки УНР... 2021) дізнаємося, що Олег до 1924 р. знаходився в Одесі під опікою тітки – сестри матері, Марії Скляревської-Рябініної.

У справі № 4 зосереджена більша частина листування Всеволода Юхимовича. Такими, що можуть становити інтерес для історичної спільноти та доповнювати біографію Всеволода Змієнка, є листи Віссаріона Недолі від 19.06.1922 р. та 18.05.1922 року^{27, 28}. Автор звертається до Змієнка з проханням документально підтвердити його навчання у Новоросійському університеті, що стає на заваді вступу до Української академії у Празі. Зазначене прохання дає змогу припустити, що Всеволод Змієнко, можливо, є дотичним до вказаного університету, проходив навчання чи прослуховував університетський курс. При тому, що у поширених біографіях Всеволода Змієнка відсутня жодна інформація про його цивільну освіту.

Документи особистого характеру та такі, що характеризують приватне життя Всеволода Змієнка, присутні в кожній зі справ фонду 647. Документи представлені у вигляді різномірної фінансової документації (реквізійних квитків(2)²⁹, квитанцій (1)³⁰, квитків на вистави(2)³¹, запрошень на відкриття заходів(2)³², вечорів(4)³³, вітань зі святами(10)³⁴ та підвищеннями(1)³⁵, особистих записів тощо.

Найбільшу кількість особистих документів фонду, переважну більшість із яких складають

²⁷ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.4. Арк. 24–25.

²⁸ Там само. Арк. 28–31.

²⁹ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.1. Арк. 6, 9.

³⁰ Там само. Арк. 7.

³¹ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.3. Арк. 1–1зв., 27–28.

³² Там само. Арк. 2, 26.

³³ Там само. Арк. 4, 17, 20, 25.

³⁴ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.3. Арк. 5–6, 9, 11–16, 18, 21–22.

³⁵ Там само. Арк. 8.

чорнові записи та записники Всеволода Змієнка, вміщує справа № 2. Абсолютна більшість документів зроблена вручну та з використанням олівця для написання тексту, що, у свою чергу, з огляду на вік документа, зумовлює кропіткий та довготривалий процес дешифрування. Із вивчених автором особистих матеріалів фонду найбільш цікавий міститься у справі № 1³⁶. Докладний перелік майна сім'ї Змієнків, зокрема обмежена кількість особистих речей, у цілому доповнює згадану в цій роботі тему скрутного матеріального становища інтернованих.

Обставини перебування полонених та інтернованих українських військових у таборах неодноразово висвітлювали українські та польські дослідники. Одним із перших, хто порушив це питання, є В. Трощинський у праці «Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище». Також даній тематиці присвятили свої роботи відомі широкому загалу науковці, такі як І. Срібняк (Срібняк, І. В. 1997а, с. 25; Срібняк І. В. 1999, с. 148–162; Срібняк, І. В. & Карпус, З. 2000, с. 81–89; Срібняк, І. В. 2018, с. 60–80), М. Павленко (Павленко, М. І. 1999, с. 90, 101–102, 119, 221) та інші.

Введення в обіг нового кола документів дасть змогу розширити уявлення з цього питання. Так, серед документів фонду 647 ЦДАВО України представляють інтерес записи Всеволода Змієнка щодо становища інтернованих у таборі Щипйорно³⁷. Коментарі Всеволода Юхимовича, викладені в рукописній формі, проливають світло на складні факти взаємовідносин між полоненими, інтернованими та польською владою. Зокрема, він зазначає, що інтерновані українці в таборі Стрільців значною мірою залежали від позиції польських урядовців, які доволі вільно трактували інструкцію про інтернованих. Перехід влади до рук цивільних комісарів призвів до хаосу в керуванні та свавілля різних установ та посадовців.

В. Змієнко порівнює життя інтернованих українців, які не мають «правових підстав для життя», та полонених більшовиків «до котрих на їх протести приїзять комісари з полковим полковником і розслідують справу». «В українців нема таких ревізорів, – зазначає український військовий, – скаржитись немає кому, з боку польської Влади жодних інструкторських ревізій за 2 місяці не було».

³⁶ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.1. Арк. 34.

³⁷ ЦДАВО України. Ф.647. Оп.1. Спр.2. Арк. 46–51зв.

«Ігнорується, а може навіть відмінена інструкція для інтернованих, ігнорується наші органи керування і в спосіб доволі образливий, з призірством. Навіть комісар IV відділу робітничого куреня з метою встановлення хто ще з людей має змогу ходити на роботу, бо майже всі босі й обірвані, поспішно заявив що ніякого начальника групи немає, Я Ваше начальство! А це було сказано з приводу того, що козаки між собою забалакали, що треба повідомити начальство, що їх пригласають для подібного огляду, – пише генерал-хорунжий, – Лапають і заарештовують і жовніри, а котрий інструктор чи якась міліція, в складі котрої входять і балоховці. Часто зовсім невідомо за що, часто за суперечки з контролерами, розпорядження котрих іноді бувають (нерозбірливо) дикі».

Автор листа перераховує й інші порушення прав українських вояків, зокрема розміщення заарештованих старшин і козаків в одних камерах із більшовиками, вибірковий і нелогічний підхід до видачі перепусток, примушення старшин до прибирання помешкань, як це сталося з підполковником Запорізької Дивізії Мойсеєнком, який відмовився, незважаючи на погрози, як й інша група старшин.

В. Змієнко наводить факти знущання над заарештованими військовими: «Тепер, виходячи на прогулянку, примушують бігати, а хто не може, то підганяють прикладами, козаків що взуті в колодки й не можуть в них бігати, примушують скидати та бігати босими при морозі...».

Документи, що стосуються військової діяльності Всеволода Змієнка, містяться у фондах військових частин Дієвої армії УНР, де він проходив службу. Фонд 2274 «Штаб 3-го кадрового корпусу військ УНР ст. Бірзула, ст. Слобідка Одеської губернії», станом на 2024 рік був неоцифрований, однак, відкритий для перегляду в читальному залі. Обсяг єдиного опису налічує шість справ (616 аркушів), що хронологічно охоплюють 1918–1919 роки. Фонд 2373 «Штаб 6-ї стрілецької дивізії військ УНР (Польща) табори Олександрів і Ланцут» перебуває на етапі оцифрування і на невизначений період часу є недоступний для дослідників.

Дані фонди є цінним джерелом інформації щодо власне військової діяльності Всеволода Змієнка. Його обов'язки відповідали посаді начальника штабу та охоплювали всі рівні роботи ввіреного йому штабу, що передбачали контроль за діяльністю апарату та єдине право підпису всієї документації. Про відповідний стан справ

свідчить чимала кількість документів (накази, посвідчення, рапорти, відомості, листи, телеграми, розвідувальні зведення, позатермінові донесення) за підписом Змієнка.

Висновки. Документи, що містяться у фондах ЦДАВО України, дають можливість дослідити невідомі до цього часу сторінки життя, громадської та військово-політичної діяльності як безпосередньо В. Змієнка, так і історії Українського війська. Зазначені документи висвітлюють проходження В. Змієнком військової служби в армії УНР та через вивчення його біографії дають змогу дослідити окремі питання військового будівництва армії УНР.

Фонд Всеволода Змієнка у ЦДАВО України містить важливі матеріали щодо життя та побуту українських військових у таборах для інтернованих та території Польщі і дають змогу розширити джерельну базу з висвітлення зазначеного питання. З них представляють інтерес зауваження В. Змієнка щодо умов проживання інтернованих українських вояків, їх побуту та фінансового стану. Важливим представляється порівняння цих зауважень зі спогадами інших українських вій-

ськових, які перебували у таборах для інтернованих, а також умов перебування в різних таборах.

Цікавим представляється факт обіймання В. Змієнком посади цензора таборової газети «Український сурмач». У працях, присвячених українській пресі закордоння 20–30-х років, згадується чимало видань, що видавали у таборах для інтернованих. Очевидно, що «Український сурмач» був одним із них. Дослідження участі В. Змієнка у виданні цього часопису дасть змогу відкрити нові сторінки історії української преси.

Важливими представляються також документи, присвячені особистому життю В. Змієнка, зокрема долі його дружини та наймолодшого сина.

Водночас, кількість та якість матеріалів у фондах ЦДАВО не можна вважати вичерпною. Зокрема, відсутні документи, що висвітлюють діяльність Всеволода Змієнка на посаді керівника української військової розвідки в екзилі. Подальші дослідження вимагають розширення джерельної бази опрацюванням архівних фондів Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки та галузевого Військового архіву Польщі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Безручко, М.Д. (1932). *Січові стрільці в боротьбі за державність*. Каліш: Чорномор, 82 с.
- Буравченков, А.О. (ред.). (2005). *Енциклопедія історії України* (Т. 1). Київ: Наукова думка, 672 с.
- Вінцковський, Т.С., Музичко, О.Є., Хмарський, В.М., Мисечко, А.І. & Гончарук, Т.Г. (2010). *Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр.* Одеса: ТЕС, 584 с.
- Вішка, О.В. (2012). *Шоста Січова Стрілецька Дивізія Армії Української Народної Республіки. Формування. Бойовий шлях. Інтернування. 1920–1924*. Торунь: Університет Миколи Коперника, с. 488.
- Ганин, А.В. (2009). *Корпус офіцерів генерального штаба в годы Гражданской войны 1917–1922 гг.* Москва: «Русский путь», 895 с.
- Гришко, Г.І. (1930). 1917 рік в Одесі. *Розбудова Нації*. № 3, с. 178–187.
- Джувага, В.П., & Тафінцев, С.І. (2019). Генерал Армії УНР Марко Безручко – спаситель Европы от большевизма. *Україна у світовому історичному просторі: Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*. Маріуполь, Україна, 26 квітня 2019 р. Маріуполь МДУ, с. 27–29.
- Змієнко-Сенишин, Г.В. (2001). *Пересажені квіти України*. Київ, Монреаль: Наша культура і наука, 196 с.
- Капарулін, Ю.В. (2014). *Олександр Рябінін-Скляревський: інтелектуальна біографія історика (1878–1942 рр.)*. Херсон, 236 с.
- Кедрин, І.І. (1976). *Життя-події-люди. Спомини і коментарі*. Нью-Йорк: Червона калина, 724 с.
- Ковальчук, М.А. (2017). Українські військові частини в Одесі за Центральної Ради: формування, організація, бойовий шлях. *Український історичний журнал*. № 3, с. 46–66.
- Мелешко, Ф.М. (1970а). Південно-східна група Армії УНР та її командир отаман Янів. *Вісті комбатанта*. № 3–4, с. 60–76.
- Мелешко, Ф.М. (1970б). Південно-східна група Армії УНР (продовження). *Вісті комбатанта*. № 5, с. 7–11.

Павленко, М.І. (1999). *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: Ставлення влади і умови перебування (1919–1924 р.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 352 с.

Самутин, П.З. (1970). Хронологічні дати VI-ої Січової Стрілецької дивізії. *Вісті комбатанта*. № 5, с. 12–16.

Самутин, П.З. (1974а). Київ 1920 року. *Вісті комбатанта*. № 1, с. 22–37.

Самутин, П.З. (1974б). VI-та Січова стрілецька дивізія. *Вісті комбатанта*. № 2, с. 21–28.

Самутин, П.З. (1974с). VI Січово-Стрілецька дивізія. *Вісті комбатанта*. № 5, с. 33–41.

Срібняк, І.В. & Карпус, З. (2000). Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 рр. *Український історичний журнал*. № 1, с. 81–89.

Срібняк, І.В. (1997а). *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 128 с.

Срібняк, І.В. (1997в). Табір полонених та інтернованих вояків-українців у Ланцуті (Польща) у 1919–1921 рр. *Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. Збірник наукових праць*. с. 148–162.

Срібняк, І.В. (2017). Хроніка життя інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, Польща (1922 р.). *Сумська старовина*. № 51, с. 25–34.

Срібняк, І.В. (2018). «Не гнійте в бараках, творіть життя тут, на цьому маленькому місті, огороженому дротами...» (повсякдення інтернованих вояків-українців у Александрові (Польща) у висвітленні таборової періодики, 1921 р.). *Європейські історичні студії*. № 10, с. 60–80.

Тинченко, Я.Ю. (2007). *Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)*. Київ: Темпора, 536 с.

Удовиченко, О.І. (1954). *Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921*. Вінніпег, 181 с.

Як НКВС хотів завербувати начальника розвідки УНР в екзилі. (2021). URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/yak-nkvs-khotiv-zaverbuvaty-nachalnyka-rozvidky-unr-v-ekzyli> [дата зверн.: 13.03.2024].

REFERENCES

Bezruchko, M.D. (1932). *Sichovi striltsi v borotbi za derzhavnist* [Sich shooters in the fight for statehood]. Kalish: Chornomor, 82 s. [in Ukrainian].

Buravchenkov, A.O. (ed.). (2005). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T.1). Kyiv: «Naukova dumka», NAN Ukrainy, 672 s. [in Ukrainian].

Dzhuvaha, V.P., & Tafintsev, S.I. (2019). General Army UNR Marko Bezruchko – spasytel Evropi ot bolshevizma [General of the Army of the Ukrainian People's Republic Marko Bezruchko is the savior of Europe from Bolshevism]. *Ukraina u svitovomu istorychnomu prostori: Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Mariupol, Ukraina, 26 kvitnia 2019 r. Mariupol: MDU, s. 27–29. [in Russian].

Ganin, A.V. (2009). *Korpus ofytserov heneralnoho shtaba v hodi Hrazhdanskoï voïni 1917–1922 gg.* [Corps of officers of the General Staff during the Civil War of 1917–1922]. Moskva: “Russkyi put”, 895 s. [in Russian].

Hryshko, H.I. (1930). 1917 rik v Odesi [1917 in Odesa]. *Rozbudova Natsii*. № 3. s. 178–187. [in Ukrainian].

Kaparulin, Yu.V. (2014). *Oleksandr Riabinin-Skliarevskiy: intelektualna biohrafia i istoryka (1878–1942 rr.)* [Oleksandr Ryabinin-Sklyarevskiy: intellectual biography of the historian (1878–1942)]. Kherson, 236 s. [in Ukrainian].

Kedryn, I.I. (1976). *Zhyttia-podii-liudy. Spomyny i komentari* [Life-events-people. Memories and comments]. New-York, Chervona kalyna. 724 s. [in Ukrainian].

Kovalchuk, M.A. (2017). Ukrainski viiskovi chastyny v Odesi za Tsentralnoi Rady: formuvannia, orhanizatsiia, boiovyi shliakh [Ukrainian military units in Odesa under the Central Rada: formation, organization, combat path]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 3, s. 46–66. [in Ukrainian].

Meleshko, F.M. (1970a). Pivdenno-skhidna hrupa Armii UNR ta yii komandyr otaman Yaniv [South-eastern group of the Army of the Ukrainian People's Republic and its commander Otaman Yaniv]. *Visti kombatanta*. № 3–4, s. 60–76. [in Ukrainian].

Meleshko, F.M. (1970b). Pivdenno-skhidna hrupa Armii UNR (prodovzhennia). [South-eastern group of the Army of the Ukrainian People's Republic (continuation)]. *Visti kombatanta*. № 5, s. 7–11. [in Ukrainian].

Pavlenko, M.I. (1999). *Ukrainski viiskovopoloneni y internovani u taborakh Polshchi, Chekhoslovachchyny ta Rumunii: Stavlennia vlady i umovy perebuvannia (1919–1924 r.)* [Ukrainian prisoners of war and internees in the camps of Poland, Czechoslovakia and Romania: Attitude of the authorities and conditions of stay (1919–1924)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 352 s. [in Ukrainian].

Samutyn, P.Z. (1970). Khronolohichni daty VI-oi Sichovoi Striletskoi dyvizii [Chronological dates of the VI Sich Rifle Division]. *Visti kombatanta*. № 5, s. 12–16. [in Ukrainian].

Samutyn, P.Z. (1974a). Kyiv 1920 roku [Kyiv in 1920]. *Visti kombatanta*. № 1, s. 22–37. [in Ukrainian].

Samutyn, P.Z. (1974b). VI-a Sichova Striletska dyviziia [4th Sich Rifle Division]. *Visti kombatanta*. № 2, s. 21–28. [in Ukrainian].

Samutyn, P.Z. (1974c). VI Sichovo-Striletska dyviziia [4th Sich Rifle Division]. *Visti kombatanta*. № 5, s. 33–41. [in Ukrainian].

Sribniak, I.V. & Karpus, Z. (2000). Formuvannia ziednan Armii UNR u Polshchi v 1920 rr. [The formation of units of the Army of the Ukrainian People's Republic in Poland in 1920]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 1, s. 81–89. [in Ukrainian].

Sribniak, I.V. (1997a). *Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921–1924 rr.)* [Disarmed, but not conquered: The Interned Army of the Ukrainian People's Republic in the camps of Poland and Romania (1921–1924)]. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy, 128 s. [in Ukrainian].

Sribniak, I.V. (1997b). Tabir polonenykh ta internovanykh voiakiv-ukraintsiv u Lantsuti (Polshcha) u 1919–1921 rr. [The camp of captured and interned Ukrainian soldiers in Lanczut (Poland) in 1919–1921]. *Symon Petliura u konteksti ukrainskykh natsionalno-vyzvolnykh zmahan. Zbirnyk naukovykh prats*. s. 148–162. [in Ukrainian].

Sribniak, I.V. (2017). Khronika zhyttia internovanykh voiakiv-ukraintsiv u tabori Kalish, Polshcha (1922 r.) [Chronicle of the life of interned Ukrainian soldiers in the Kalish camp, Poland (1922)]. *Sumska starovyna*. № 51, s. 25–34. [in Ukrainian].

Sribniak, I.V. (2018). «Ne hnyite v barakakh, tvorit zhyttia tut, na tsomu malenkomu misti, ohorodzenomu drotamy...» (povsiakdennia internovanykh voiakiv-ukraintsiv u Aleksandrovi (Polshcha) u vysvitlenni taborovoi periodyky, 1921 r.). [“Don't rot in the barracks, create a life here, in this small town surrounded by barbed wire...” (everyday life of interned Ukrainian soldiers in Aleksandrów (Poland) as covered by the camp periodical, 1921)]. *Yevropeiski istorychni studii*. № 10, s. 60–80. [in Ukrainian].

Tynchenko, Ya.Yu. (2007). *Oftserskyi korpus Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [Officer Corps of the Army of the Ukrainian People's Republic (1917–1921)]. Kyiv: Tempora. 536 s. [in Ukrainian].

Udovychenko, O.I. (1954). *Ukraina u viini za derzhavnist. Istorii orhanizatsii i boiovykh dii Ukrainskykh Zbroinykh Syl 1917–1921* [Ukraine in the war for statehood. History of the organization and combat operations of the Ukrainian Armed Forces 1917–1921]. Vinnipeh, 181 s. [in Ukrainian].

Vintskovskyi, T.S., Muzychko, O.Ye., Khmarskyi, V.M., Mysechko, A.I. & Honcharuk, T.H. (2010). *Chornomorska khvylia Ukrainiskoi revoliutsii: providnyky natsionalnoho rukhu v Odesi u 1917–1920 rr.* [The Black Sea Wave of the Ukrainian Revolution: Leaders of the National Movement in Odesa in 1917–1920]. Odesa: TES, 584 s. [in Ukrainian].

Vishka, O.V. (2012). *Shosta Sichova Striletska Dyviziia Armii Ukrainiskoi Narodnoi Respubliky. Formuannia. Boiovyi shliakh. Internuvannia. 1920–1924.* [6th Sich Rifle Division of the Army of the Ukrainian People's Republic. Formation. Battle way. Internment. 1920–1924.]. Torun: Universytet Mykoly Kopernyka, s. 488. [in Ukrainian].

Yak NKVS khotiv zaverbuvaty nachalnyka rozvidky UNR v ekzyli. (2021). [How the NKVD wanted to recruit the chief of intelligence of the Ukrainian People's Republic in exile]. URL: <https://szru.gov.ua/history/stories/yak-nkvs-khotiv-zaverbuvaty-nachalnyka-rozvidky-unr-v-ekzyli> [Accessed: 13.03.2024]. [in Ukrainian].

Zmiienko-Senyshyn H.V. (2001). *Peresadzeni kvity Ukrainy.* [Transplanted flowers of Ukraine]. Kyiv, Monreal: Nasha kultura i nauka, 196 s. [in Ukrainian].

Mykola KRET

Operational Command “South” (Odesa, Ukraine)

ORCID <https://orcid.org/0009-0000-8654-599X>

**FOUNDATIONS OF THE CSAHA OF UKRAINE AS A SOURCE
OF RESEARCH ON THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC
GENERAL-HORUNZHYYI VSEVOLOD ZMIENKO**

This research provides a detailed analysis of the funds of the Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine, which contain materials covering various aspects of the military and socio-political activities of the prominent figure of the Ukrainian People’s Republic, born in Odesa, General-Horunzhyi Vsevolod Yukhymovych Zmiienko. The article aims to combine existing historiographical bases with new archival materials to more comprehensively illuminate aspects and directions of Zmiienko’s activities, refine his biography, introduce him into scholarly discourse, create a new set of sources for the study of relevant themes, and explore the corresponding period of Ukrainian history through his persona and vice versa.

The materials of the Central State Archives of Higher Authorities of Ukraine are employed in this article, with chronological boundaries spanning from the late 18th to the mid-19th century, consisting mostly of epistolary legacies, personal documents, and official paperwork.

Special attention in the research is devoted to the analysis of documents concerning Vsevolod Zmiienko’s internment in a camp for interned soldiers of the Ukrainian People’s Republic Army in Poland. These documents, presented in Fund 647 in the form of General Zmiienko’s personal diary, constitute an extremely valuable source for studying not only his personal experiences but also the lives and routines of Ukrainian soldiers during that period. Analyzing these materials enables a better understanding of the conditions of existence of Ukrainian military personnel in internment and their relationships with the local population and other participants in political events.

Furthermore, significant emphasis is placed on Vsevolod Zmiienko’s role in the development of the Ukrainian army between the world wars. His contributions to the formation and modernization of the military, enhancement of combat readiness, and professionalism of military personnel are the focus of our study. Analyzing his socio-political activities during the period of complex historical trials is also an integral part of our research. His role in shaping and developing the Ukrainian political and military landscape of the first half of the 20th century deserves proper illumination and analysis.

Keywords: UPR, General-Horunzhyi, Vsevolod Zmiienko, Ukrainian Sich riflemen, interned, emigration, CSAHA of Ukraine, archival funds, letters.